

2014 február Esszé

Spiró György: Irodalom betű nélkül

Az írásbeliség az államisággal, a központilag kirótt adók beszédésével kezdődött. Az irodalom fogalma a betűhöz kötődik, a „litera”, a betű a „literatúra” alapja. Az emberiség közösségi lét-fenntartása és önmagáról való emlékezete az írás révén létezik. Ha 2500 éve nem jegyzik le írásban az Iliász és az Odüsszeia addig szóban megőrzött történeteit, rég elvesztek volna. Ha nem lopják ki időben az alexandriai könyvtárból a matematikai alapkönyveket, azok is a pogány kultúrát gyűlölő korai keresztények áldozatául estek volna.

Az írás-olvasás tömeges oktatása új jelenség, Európában a XIX. században terjedt el, párhuzamosan a szekularizációval. A modern államnak utasítható, az utasításokat betartó állampolgárokra lett szüksége, a rendeletek alól való kibúvást szankcionálni csak akkor lehetett, ha minél többen tudtak írni-olvasni. Bürokrácia írásbeliség nélkül nem létezik. A közoktatás meglétét sokáig természetesnek tekintettük, és csak mostanában észleljük, hogy nem magától értetődő. Arany János a XIX. század közepén még saját tapasztalatára építve örökíthette meg a vásári képmutogatót, aki bonyolult meséket illusztrált képekkel, nekünk az 1960-as években magyartanárnak hosszan magyarázta a műfajt, mi már nem láttunk ilyet.

A második világháború után az analfabetizmust Magyarországon sikerült szinte teljesen megszüntetni, ám csaknem azonnal megindult a közoktatás spontán erodálódása. A szocialista rendszer a tanárokat megalázó anyagi helyzetben tartotta, és értelmiségellenes mentalitást hagyományozott át a következő nemzedékekre. A rendszerváltás után a tanítók és a tanárok megbecsülése néhány elismerésre méltó kormányzati erőfeszítés ellenére sem javult huzamosan, majd ismét romlani kezdett. Újabban az általános, kötelező oktatás hatókörét megnyirbálták, fiatalok sokaságát zárták el az alapvető ismeretek megszerzésének lehetőségétől, a tankötelezettség életkori határát leszállították. Aligha lesz olyan magyar kormány a közeljövőben, amely az oktatásból és a kultúrából elvont összegeket akár csak részlegesen is vissza tudná adni, és a korábbi, fejlettebbnek nevezhető struktúrát ismét fel tudná állítani.

Egyre világosabb, hogy 1990 óta lényegében berrabszolga-társadalomban élünk. A betanított munkásoknak a jelenlegi ideológia szerint nincs szükségük szépirodalmi művek, komoly történelmi munkák és reáltudományi ismeretterjesztő könyvek befogadására. A berrabszolgák szórakozása, tájékozódásuk szinte kizárólagos forrása a kommersz bulvártélevízió, amely a ráépülő bulvársajtóval együtt a politikai pornográfiát, valamint a Kádárkori sunyi lumpenkispolgári kiegyezés iránti apolitikus nosztalgiát terjeszti. Magyarország a televízió előtt átlagosan eltöltött, passzív órák számát tekintve világelső lett, megelőzve az Egyesült Államokat. A központi hülyítés eredménye a leépülő ön- és köztudat.

Az egyre kisebb létszámú írástudó elit a befogadók egyre szűkebb körének dolgozik, a társadalom zömét az igényes irodalom és a tudományos tájékoztatás nem éri el, az ifjak többsége nem rendelkezik az élvezettel való olvasás képességével. Középkorias jellegű babonák terjednek, primitív hitviták folynak, a meggyőzés, az érvelés évezredek, bevált technikai feledésbe

merülnek, a magyar hagyomány kevesek ügye, a bezárkózás a nemzeti hagyományba (Komoróczy) e hagyomány hiányában történik, a világi iskolák egy részét egyházi kezelésbe adják, a tudományt vallási dogmákkal keverik és helyettesítik, a felvilágosodás vívmányait megpróbálják visszavonni a szekularizált állam eszközeivel, amelyek – ez a paradoxon – éppen a felvilágosodás eredményei.

Kilátástalannak látszó helyzetekben, mint a mostani, tanácsos a higgadtság. Mérlegeljünk tárgyilagosan.

A könyvnyomtatás feltalálása önmagában nem eredményezte a műveltség általános elterjedését, a vallási célzatú könyvek is kis példányszámban készültek, és még kisebb példányszámban a világi jellegűek. A tömegoktatás bevezetéséig szinte mindegy volt, kézzel másolják-e a könyveket, vagy nyomtatják, úgymint kevesen olvasták. A középkori helyzet megfelelt a korábbi évezredek általános gyakorlatának, ennek ellenére joggal beszélünk ókori és középkori irodalomról.

A műveket vagy megírták, vagy a már létező, élőszóval terjedő művet lejegyezték, de az analfabéták számára mindkét esetben szóban adták tovább. Létezett tehát írott mű, csak szóban terjesztették. Bizonyos műfajú művek szóban születtek és szóban adták tovább. Az ilyen mű – népdal, népmese, vicc, anekdota – állandóan alakul, szerzője a közösség, és csak évtizedek vagy évszázadok múlva jegyzik le, ha lejegyzik egyáltalán.

Az irodalom per definitionem ugyan a lejegyzett művet jelenti, de egy mű létrehozásának aktusában a betű nem feltétlenül játszik szerepet, vannak olyan korszakok, amikor a hangalak az elsőrendű. A lírai dal, a hangszerrel kísért ének az ókor óta alapműfaj. Bob Dylan, Leonard Cohen, Cseh Tamás a Tinódi Lantos Sebestyének és a Minnesängerek soha ki nem haló műfajának örökösei.

A hanghoz társul a XX. század eleje óta a mozgókép. A film, a videó és az interneten elérhető kép és hang a képmutogatás műfajának mai változata. Minimális számítógépes ismerettel, a funkcionális analfabétákéhoz illő olvasási képességgel bárki létrehozhat és közzétehet filmeket, ahogy azt Godard kívánta a XX. század hatvanas éveiben. Nem a film elkészítése és az internetre való feltöltése a probléma, hanem a reklámozás, hogy ugyanis minél többen értesüljenek a mű meglétéről. Az infrastruktúra kiépült és globális.

Az ókori görög színház államilag dotált nézőinek zöme nem tudott olvasni. Shakespeare nézőinek többsége nem tudott olvasni. A fennmaradt drámák szövege arról tanúskodik, hogy mélységeiket, utalásaikat, tréfáikat a közönség értette és értékelte, ha ugyanis nem így lett volna, nem lett volna sikerük, és nem szálltak volna az utókorra. Shakespeare kizárólag a nézőkből élt, a belépésért fizetett egy penny átszámítva négyezer forint, ma ennyibe kerül nálunk egy jegy, a korabeli londoni közönség ezt az árat ugyanúgy megfizette, mint a mai magyar. Shakespeare korának londoni színészei sok millió mai dollárnyi összeget kerestek évente, ami azt jelenti, hogy az érdekes, szórakoztató műélvezetre való igény az írástudatlanokban is él, és korszaktól függetlenül óriási.

A színház, a film és a popzene befogadásához ma sincs szükség olvasásra. Az internet használatához minimális olvasási képesség elegendő. A második jelzőrendszer hiánya nem jelenti a kultúra halálát. Művek a betű használatával vagy anélkül is létrejönnek. Az olvasással és a füllel való befogadás hasonlóan mozgatja meg a befogadó aktív fantáziáját, a memóriát az aszszociációs készségekkel együtt fejleszti. Az aktív fantázia csak a kép kizárólagos agressziója, a befogadó passzivitásba szorítása révén sérül, de ha a színházban vagy a filmen szöveg is járul a képhez, a passzív befogadás aktív elemekkel bővül. Az írás hanggá és képpé való konvertálása

egyes korszakokban rendkívül fontossá válik; most ilyen korban élünk. A kultúra ilyenkor sem szünetel.

Akkor van baj, ha az előző korszakok műveinek aktuális konvertálását államilag akadályozzák. Azért is perverz az ilyesmi, mert több ezer éve létező állami feladatról van szó. Kivétel vagyunk Közép- és Kelet-Európában; sehol másutt a saját film- és tévéjátékgyártás nem szűnt meg, a nemzeti kultúra alapértékeit rendszeresen képi műfajokba alakítják át. Náluk is nagy a veszteség, de kisebb annál, mintha nem csinálnák.

Az írott műveket ettől függetlenül lehetőleg meg kell őrizni az írásbeliség következő korszakáig.

A lényeges emberi tapasztalatok archiválása a XX. század végén veszélybe került. Ezzel a véleményemmel nem állok egyedül, Le Carré és Umberto Eco erről szóló könyve magyarul is megjelent. A papíralapú archiválás, a neve könyv, az évezredek során rendkívül megbízhatónak és tartósnak bizonyult, és a tudás archiválásának máig legjobb módja. Tudjuk: a papír éghető, és ha rossz minőségű, pár évtized vagy néhány száz év alatt szétporlik. Ha azonban sok helyen, tűrhető körülmények között őrzik, és időnként újra kiadják, a mű átvészselheti az évezredek.

Bulgakov a maga vallásos optimizmusával azt állítja, hogy a kéziratok nem éghetők. Hamvas Béla azt mondja, hogy a mű az alkotó és Isten között akkor is megtörténik, ha le sem jegyzik. Ilyet csak akkor lehet állítani, ha évezredek tapasztalat áll mögötte. Az ókori görög irodalomnak csak a hét-nyolc százaléka maradt fenn, de annyi fennmaradt. Nem szétléken, azokat összetörték, beépítették, hanem vagy papiruszon, vagy a peripatetikus oktatás révén hagyományozódott át.

A digitális technológia a papíralapú archiválást látszólag fölöslegessé tette. Világszerte digitalizálnak, és rosszabb helyeken a könyveket kidobják. Nálunk úgy dobják ki a könyveket, hogy a digitalizálást csak ímmel-ámmal, véletlenszerűen végzik. A digitális archiválás eleve rendkívül ingatag. A szerverekről bármikor eltávolíthatják a tartalmat, a szolgáltató szempontjai esetlegesen és önkényesek, a technológia fejlődésével a régi adathordozók nehezen lejátszhatóvá válnak, vagy pedig egyáltalán nem lejátszhatók többé, és a mű nyomtalanul elvész. Egy-egy nagyobb áramkimaradás alapvetően fontos tartalmakat örökre elmoshat. A konverziós veszteség eleve hatalmas, a digitális technológia pedig attól, hogy nagy ellátórendszerekhez kötődik, kiszolgáltatott és sérülékeny.

Ismerek olyan orvost, aki a digitális archiválás bevezetésekor, jó másfél évtizede úgy döntött, hogy a papíralapú kartotékrendszerét is tovább vezeti. Azóta a kórházában négyszer váltottak szoftvert, mind a négyszer minden páciens minden adata elveszett, egyedül az ő kartotékjai maradtak meg.

A kultúra elleni gyűlöletről is szólnom kell, amely az ókorban és a modernitásban egyaránt példásan tudott működni. Az angol forradalom győzelme után Cromwell első törvénye a színházak betiltásáról rendelkezett. A puritán polgárság eredendően fundamentalista és kultúraellenes, ebből a szempontból nem sokban különbözik az alexandriai könyvtárat felégető csőcseléktől. A nácik és a fasiszták imádnak könyveket égetni. A szovjet korszak a szóbeli műfajok felvirágzását hozta – ulicsnűj epesznyi, Viszockij, Okudzsava és a többiek dalai, a szó szerint bevágott hosszú elbeszélő költemények, nagyregények –, a meghaladottnak vélt memoriter feltámadt. A bolsevikok sok mindent elkövettek, hogy az előttük volt kultúrát megsemmisítsék, noha kétküek voltak, és milliónyi példányban adtak ki remekműveket is; a kínai kulturális forradalom pusztítása átfogóbbnak látszik.

Kis országban az írásbeli kultúra megingása nagyon súlyos következményekkel járhat. A kultú-

rából és az oktatásból kivont pénz, az általános tankötelezettség visszavonása, az egyetemek számának csökkentése mellett óriási veszteség a könyvtárak, a múzeumok és a levéltárak sokaságának bezárása. Minél kevesebb helyen koncentrálódik az archiválás, annál sérülékenyebb, és annál vehemensebben kell védeniük a hivatottaknak, vagyis az értelmiségnek. A Széchényi Könyvtár tervbe vett elköltöztetése a magyar írott hagyomány jelentős részét veszélyeztetheti.

Valamennyire a földrajzilag távol eső helyszíneken való archiválásban bízhatunk. A washingtoni Kongresszusi Könyvtárban lévő magyar könyvek egyelőre megúsztatják. A magyar szerzői jogok semmibevételével éppen mostanában digitalizálják őket. Idővel talán a következő technológiára való konverziót is el fogják végezni helyettünk odaát, ha nem jut eszükbe, hogy könnyelműen nekünk ajándékozzák őket.

Kapcsolódó írások:

1. **Dalos György: Polgári boldogtalanság – Spiró György regényeiről** 1 „Csodálkoztam, amikor az Ikszeket befejeztem – mondja Spiró György...
2. **Spiró György: Iván** Az Ajtósi Dürer sori nagy lakásban, a hallban folyt az...
3. **Spiró György – Tischdamen** A vasútállomáson vár, a hátizsákomat betesszük a csomagmegőrzőbe, és nekivágunk...
4. **Dalos György: Még mindig az irodalom** Berlin, 2010. január 14. Meghalt Györe Imre, ultrabalos ifjúságom...
5. **Spiró György: Mitől jó egy novella? (Tóth Krisztináról)** Mitől jó egy novella? Csapjon fejbe, amikor olvasom, aztán maradjon...

Cimkék: **hatalom és kultúra**, **Spiró György**